

Vlaanderen is niet alleen 1302....

Vlaanderen is méér...

Toen
Vlaanderen
even
Spanje
regeerde

**Toen
Vlaanderen
even
Spanje
regeerde**

Hugo Renaerts

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding.....	13
Flamenco, een woord met veel betekenissen	15
DEEL 1	
De voorgeschiedenis: Vlaanderen	20
De voorgeschiedenis: Spanje	24
De beginperiode van de Spaanse Nederlanden	28
Spanje en de Nederlanden dicht bij elkaar	34
DEEL 2	
Vlaanderen verovert Spanje, keizer Karel V	37
Het einde van de Vlaamse regering	47
De eerste Pony Express en allereerste taxi	49
DEEL 3	
Vlamingen in Spanje	51
De stijl Hispano-flamenco	57
De handel Vlaanderen – Spanje	60
Bekende Vlamingen die hun invloed deden gelden	64
Spaanse vertalingen van Vlaamse namen	65
Vlaamse schilders in Spanje	66
De vruchtbare relatie tussen Rubens en Spanje	67
Rubens als diplomaat	69
Juan de Flandes, de geheimzinnige schilder	72
De zoon van Juan de Flandes en andere onbekende meesters	74
Michel Sittow, van Estland naar Estland	76
Anton van den Wyngaerde, Spanje in beeld	78
Felipe Diricksen, de man van het Escorial	80
Jan van Eyck als diplomaat in Spanje	82
De onbekende Vlaamse (?) meester	84
Miguel de Pret, de schutter-schilder	85
Jan van Kessel, el Mozo	86
Cornelio de Beer	87
Andrés Smidt, Italiaans applaus	88
Joris Hoefnagel, schilder van steden	89
Juan van der Hamen, meester van het stilleven	91
Cornelio Schut en de Spaanse stijl	93
Antoon van Dyck, de invloed op Velázquez	94
Frans van Cleef, de hertogelijke schilder	95
Pedro Campaña, leerling van Rafael	97

Pedro de Campolargo	99
Juan de Roelas, van Maniërisme naar Barok	100
Roland de Mois en Pablo Esquert	101
Anthonis Mor, portretschilder in Spaanse dienst	103
Cornelius en Cristóbal de Holanda	105
Juan de la Corte, Jan van het Hof	107
Hernando de Esturnio	108
De Vlaamse schilder die nooit bestond	109
De meester van de Morrisontriptiek	111
Vlaamse schilders in het Prado	113
Carlos de Haes en het Spaanse landschap	115
Vlaamse beeldhouwers in Spanje	117
De familie Egas – Cueman	118
Hanequin de Bruselas, de meester van Toledo	120
Janin Lomme de Tournai	121
Gil de Siloé, vaandeldrager van de Vlaamse beeldhouwers	122
Cornieles de Holanda	125
Diego Copín de Holanda	126
José de Arce, triomf van de Barok	127
Roque de Balduque, gered van de beeldenstorm	128
De Vlaamse torens van het Escorial	130
Vlaamse glazeniers in Spanje	132
Arnao de Flandes, zo vader zo zoon	134
Niclaes Rombouts, de meester van Cartuja de Miraflores	135
Carlos Brujes, Vlaamse glazenier op de brandstapel	137
Vlaamse musici in Spanje	138
Nicolas Gombert, een muzikale verovering	139
Cornelius Canis, de Franse invloed	143
Pierre de la Rue, Pieter van de Straat	145
Juan de Urrede, de wrede?	146
De Capilla Flamenca	147
Marbriano de Orto	149
Thomas Crecquillon	151
Pierre de Manchicourt	153
Gerardus van Turnhout	154
Philippe Rogier, de inspiratiebron	156
Minder bekende Vlaamse musici in Spanje	157
Vlaamse tapijtwevers en Spanje	160
De Route van de Vlaamse wandtapijten	161
Real Fábrica de Tapices (koninklijk tapijtenfabriek)	163
Rubens als tapijontwerper	165
Het tapijtmuseum in de kathedraal van Zaragoza	168
Nederlandse literatuur in Spanje	169
De Vlaamse ‘azulejos’	173

Fray Gilaberto de Flandes	176
Plantijn en zijn Spaanse Bijbels	177
Andreas Vesalius, ‘dodelijke’ vergissing	179
Adriaan Boeyens, van leermeester tot paus	182
Willem van Croÿ, de aartsbisschop	185
Willem van Croÿ, de adviseur	187
Vlaamse humanisten in Spanje	189
Erasmus, zijn invloed op de Spaanse spiritualiteit	191
Vlaamse stoffen aan het Spaanse hof	193
Vlaamse instrumenten voor Spanje	196
Coghen: van Diest naar Cádiz	198
Waarom geen Edelsmeden?	200
Vlaamse kunst in Catalunya en Valencia	202
Sevilla, Vlaamser dan men vermoedt	204
De Vlaamse aanwezigheid op de Canarische Eilanden	207
Vlamingen op de brandstapel	211
Vlaams bier in Spanje	214
‘Vlaamse’ slaven naar Spanje	216
‘Vlaams’ hout voor Spanje	218
Het Vlaamse leger zonder Vlamingen	219
Vlaamse paarden boeken Spaanse overwinningen	220
De Vlaamse inbreng in de parken en tuinen van Aranjuez	222
Nederlanders en Vlamingen in Medina del Campo	223
La Tabla de Flandes	230
Vlamingen en de Spaanse keuken	231
De teloorgang van de Vlaamse kunst in Spanje	234
Stuyck – Vandergoten, de laatste Vlaamse heersers.....	235
Maar ook later.....	236
Vlamingen in de Spaanse burgeroorlog	237
Erik El Belga, de man die de kunst weghaalde	239
DEEL 4	
Stichting Carlos de Amberes	242
Algemene Afvaardiging van de Vlaamse Regering in Spanje	246
Vlamingen in de Wereld in Spanje	247
Vlaamse pelgrims naar Santiago	249
Vlamingen en Salvador Dalí	251
Wat betekent Spanje voor de Vlamingen?	254
Ruta de las huellas españolas en Flandes	255
Geraadpleegde bronnen	261
Over de auteur.....	262

Voorwoord

Zijn wij Vlamingen te bescheiden?

Het is het heersende cliché.

Je zou voor minder. Zo'n zevenendertig keer past het kleine Vlaanderen in het grote Spanje. Ook onze 6,5 miljoen Vlamingen moeten het in aantal ruimschoots afleggen tegen de zowat 47 miljoen Catalanen, Basken, Galiciërs, Andalusiërs, Castilianen en andere Spaanse volken.

Daar word je inderdaad “typisch Vlaams” bescheiden van.

Het belang van een land en zijn inwoners kan je echter niet afmeten aan vierkante meters grond of demografische statistieken. Het zijn de daden en verwezenlijkingen van de bevolking die een natie kleuren.

Reeds sinds het prille ontluiken ervan in de vroege Middeleeuwen, zond Vlaanderen z'n zonen en dochters uit naar alle hoeken van Europa. Ze vochten met Willem de Veroveraar bij Hastings, dreven handel op de jaarmarkten in Frankrijk, deden zaken met de Medici's en andere Noord-Italiaanse haute finance en sierden paleizen en kathedralen met hun kunstwerken.

Dat menig Vlaming tijdens onze 160 jaar gedeelde geschiedenis onder de Habsburgers richting Spanje trok, mag dan ook niet verwonderen. Wanneer u de laatste bladzijde van dit indrukwekkende boek zult hebben omgeslagen, zult ook u beamen dat ze er een onuitwisbare stempel achterlieten op kunst, cultuur en bestuur.

Gelegen op een kruispunt in Europa en zowel vroeger als nu begiftigd met wereldhavens hebben we als Vlamingen altijd een open blik op de wereld gehad. We zonden en zenden onze zonen en dochters uit, maar de wereld zond en zendt ook haar zonen en dochters naar ons. Het heeft ons steeds verrijkt en blijft ook vandaag één van onze sterktes.

Zelf het kind van een Spaanse mama werk ik vandaag als Vlaams minister vol overtuiging mee aan een sterk en zelfbewust Vlaanderen. Een kleine regio, open naar de wereld, met een rijk verleden en een mooie toekomst.

Misschien mogen we die “Vlaamse bescheidenheid” daarover gerust achter ons laten.

Misschien wordt het ook voor ons wel eens tijd voor wat van die typisch “Spaanse trots”.

*Philippe Muyters
Vlaams minister van Werk, Economie, Innovatie en Sport*

Inleiding

Iets meer dan twee eeuwen, namelijk van 1504 tot 1714, maakten de Zuidelijke Nederlanden deel uit van het Spaanse wereldrijk, dat rijk waarin de zon nooit onderging, zoals vaak dichterlijk wordt aangehaald. De Spaanse overheersing onder Karel V, in Spanje koning Carlos I, maar vooral onder Felipe II en zijn beruchte hertog van Alba (bij ons geschreven als Alva), de Spaanse Inquisitie, de Spaanse Furie... het zijn historische momenten die de Vlaamse kinderen op school krijgen voorgeschoteld als een periode die voor Vlaanderen een soort beproeving was, een periode van zorg en kommer. En grotendeels was dat ook zo. Spanje regeerde in Vlaanderen.

Maar was dat wel zo?

Een andere grote gebeurtenis wordt namelijk over het hoofd gezien, de inbreng van Vlaanderen in het politieke maar vooral culturele leven van Spanje. Want de uitwisseling tussen de beide culturen had meer invloed in Spanje dan omgekeerd. Op sommige gebieden veroverde Vlaanderen Spanje, een Spanje dat na vele eeuwen van moslimoverheersing en een voortdurende strijd om de islamieten terug te drijven tijdens de zogenaamde 'reconquista', in enkele decennia tijd van een woelig land evolueerde naar het rijkste land van Europa, dankzij de ontdekking van Amerika, korte tijd nadat het laatste islamitische bolwerk, Granada, in handen was gevallen van het Katholieke Koningspaar en de Spaanse eenheid was bereikt door het huwelijk van Isabel van Castilla met Fernando van Aragón.

Die Vlaamse 'verovering' van Spanje begon met de geboorte van prins Karel, de latere Keizer Karel, Karel V, in Vlaanderen geboren en opgevoed en die, toen hij naar Spanje verhuisde om daar als koning Carlos I gekroond te worden, zijn hele Vlaamse hofhouding meenam.

Het was het begin van een Vlaamse emigratie naar Spanje, een emigratie die voor een deel het leven in Spanje zou bepalen, een vredelievende Vlaamse bezetting die vooral op cultureel vlak een belangrijke inbreng zou hebben en die zijn hoogtepunt kende in de eerste helft van de zestiende eeuw.

Omdat Karel met zijn hofhouding hoofdzakelijk de Vlamingen die hem omringden meenam naar Spanje, waaronder ook zijn invloedrijkste raadgevers, ministers laat ons zeggen, zowel op politiek als religieus gebied, zou men kunnen zeggen dat in die periode, in de eerste helft van de zestiende eeuw, de Vlamingen in Spanje regeerden.

Maar ook daarna zijn er nog Vlaamse invloeden geweest in Spanje. Ik heb getracht ze allemaal op een rijtje te zetten.

In dit boek heb ik de oorspronkelijke eigennamen, zowel Vlaamse als Spaanse, behouden, om geen verwarring te wekken.

Flamenco's, een woord met veel betekenissen

Ik haal hier twee artikels aan die het Spaanse woord 'flamenco' ontleiden in verband met een van hun betekenissen: Vlaming.

In het oudste Spaanse woordenboek, de 'Tesoro de la lengua castellana o española', in 1611 in Madrid uitgegeven door Sebastián de Covarrubias Orozco, treffen we zowel een apart lemma aan voor 'Flamenco' als voor 'Flandes'. Onder het kopje 'Flamenco' vinden we alleen de bekende hoogpotige rode vogel, die volgens hem zo zou heten omdat hij gevlamde vleugels heeft, of omdat deze uit 'Flandes' zou komen.

Aan het einde van zijn beschrijving van 'Flandes' laat de auteur echter weten dat de term 'Flamencos' eveneens gebruikt kan worden voor de inwoners van 'Flandes'. Dat betrof hetzelfde gebied als het 'Gallia Belgica' van Julius Caesar en kon men ook 'Germania inferior' zo noemen, 'niet omdat Flandes samenviel met dat hele gebied, maar omdat het om een belangrijk deel daarvan ging.' Dat was de reden dat men 'Flandes' kon gebruiken voor het grotere geheel'.

Andere bewijsplaatsen die Covarrubias ondermeer aanhaalt, zijn twee bekende zestiende-eeuwse auteurs van beschrijvingen van de Lage Landen, Juan Calvete de Estrella en Ludovico Guicciardini. Zowel het land als de inwoners worden overigens zeer positief gewaardeerd in dit woordenboek, al citeert de auteur wel een klassieke schrijver die de Vlamingen oorlogszuchtig noemt. Het is daarbij opvallend dat er gezwegen wordt over de recente politieke ontwikkelingen, zodat er niets te vinden is over de Nederlandse Opstand.

Covarrubias had ongetwijfeld bij Calvete de Estrella gelezen dat de zaken rond het begrip 'Flandes' nog ingewikkelder in elkaar zaten, maar daar had hij in zijn woordenboek geen ruimte voor, of hij wilde er zijn lezers niet mee vermoeien. Zo weet de Spaanse humanist Calvete dat de term ook alleen gebruikt kan worden voor het graafschap Vlaanderen en niet alleen voor het geheel van de Lage Landen. Hij heeft zelfs weet van het feit dat er een Vlaams of Germaans Vlaanderen bestaat en een apart Gallisch Vlaanderen. De taal van het ene gebied is over het algemeen Vlaams, die van het andere Waals. Calvete geeft behalve een algemene beschrijving van de kenmerken van de 'Flamencos', ook een meer specifieke beschrijving per provincie.

Gewapend met deze kennis kunnen we stellen dat 'Vlaams' en 'Vlaanderen' in het Spanje van de zestiende en zeventiende eeuw een zeer ruime betekenis bezaten. De 'Flamenco' kon geboren zijn in Amsterdam, Antwerpen of Atrecht, en zelfs afkomstig zijn uit het Rijnland. Miguel Flamenco, de bekende hofschilder van Isabel van Castilla, heette feitelijk Michiel Sittow en was helemaal afkomstig uit Tallin in Estland, al had hij wel zijn opleiding in de Lage Landen gevolgd. In 1959 had Jan Brans overigens nog het vermoeden uitgesproken dat deze schilder in Vlaanderen was geboren. Zijn boek over de Vlaamse schilders in dienst van de koningen van Spanje blijft nog steeds de aardigste introductie tot het onderwerp.

Wie echt geïnteresseerd is, kan daarna vervolgens voor de nieuwste stand van het onderzoek terecht bij een grote hoeveelheid gespecialiseerde literatuur en catalogi.

De meeste kunstenaars die actief waren in Spanje worden in de bronnen voorzien van een algemene benaming in dezelfde stijl als bij Miguel Flamenco. Zo weten we nog steeds niet hoe de beroemde hofschilder Juan de Flandes werkelijk heette (wellicht Jan van der Straten?). In het spoor van Miguel Flamenco en Juan de Flandes vinden we overal verspreid over Spanje anonieme naamgenoten. Behalve als ‘de Flandes’ of ‘Flamenco’ komen we ze ook tegen als ‘de Brabante’, ‘de Holanda’, ‘de Frisia’ en ‘de Zelanda’ of als ‘de Malinas’, ‘de Amberes’, ‘de Bruselas’, ‘de Brujas’, ‘de Gante’, ‘de Bolduque’, of ‘de Vergas’. Dan verwijst het toponiem dus naar Mechelen, Antwerpen, Brussel, Brugge, Gent, 's-Hertogenbosch, of Bergen-op-Zoom. De meeste namen hebben betrekking op de grote steden van Vlaanderen en Brabant. Dat waren steden die de Spanjaarden van die tijd echt iets zeiden en daar hadden de kunstenaars vermoedelijk ook vaak tenminste een deel van hun opleiding genoten. Niet iedereen in Spanje was even goed op de hoogte van de geografie van de Lage Landen. Zo werkte in de Rioja beeldhouwer Nicolas de Haorlem, ‘natural de la villa de Holanda, que es en Flandes’, dus afkomstig uit de stad Holland in Vlaanderen. De emigratie naar Spanje zal voor inwoners van de kleine steden en dorpen van de Lage Landen veelal hebben plaatsgevonden via deze grote steden.

Raymond Fagel

A. Viaene in De Biekerf. Jaargang 55. A. Van Poelvoorde, Brugge 1954 :

Op het Spaanse woord flamenco treft men in de woordenboeken, naast de klassieke betekenis Vlaams, Vlaming, een onverwacht gezelschap aan. In het uitstekende Spaans Handwoordenboek van de Nederlandse hispanoloog C.F.A. Van Dam (Den Haag, 1948) lezen we op flamenco als adjectief:

1. Vlaams; 2. typisch Andalusisch; 3. chulo-achtig (d.i. de dingen ongedwongen doend of zeggend); in Latijns Amerika: sierlijk, elegant, bevallig, aardig; 4. dik en blozend (gezegd van vrouwen); 5. mager en slank (Lat. Amerika, nl. Honduras en Puerto Rico). - Als zelfstandig naamwoord betekent flamenco ook nog de flamingo (vogel).

‘Flamencos’ en ‘Nación Flamenca’ zijn in de Spaanse geschiedenis een grote naam, vooral sinds Keizer Karel en Felipe II: de benaming omvatte, in de zestiende eeuw, alles wat toen Nederlands was en somtijds zelfs Neder-Duitsland (Rijnland en Westfalen).

Heeft die naam - die zijn legendarische klank tegenwoordig misschien het zuiverst in de Spaanse wereld heeft behouden - taalkundig en historisch enig verband met de andere vermelde betekenissen en vooral met ‘typisch Andalusisch’ en nader te bepalen toepassingen?

De vraag werd vroeger in Biekorf (1946, 215; 255) gesteld naar aanleiding van het typisch Andalusische 'Café flamenco' of Zigeunercafé. Alleen door F. van Es werd daarop een suggestieve nota ingezonden over de benaming 'Flamande de Rome' (Flamenca de Roma) door Mérimée in zijn bekende novelle Carmen gebruikt voor 'bohémienne'. Onze vriend en medewerker G.P. Baert heeft ondertussen de flamencovraag niet losgelaten; een reis in Spanje en een artikel over de Flamencos in het weekblad Semana (1951) leidden tot een vruchtbare briefwisseling over dat onderwerp met Prof. Santiago Montoto van Sevilla. De vraag wordt nu opeens zeer actueel door de verschijning hier te lande van de lang aangekondigde, geprimeerde kleurfilm 'Flamenco' van Edgar Neville.

Het moderne begrip 'flamenco' behoort tot het gebied van de folklore der Andalusische gitanos of zigeuners, bepaaldelijk tot de moderne vormen van hun muziek en dans. De cante flamenco werd de nieuwe naam van dat nieuwe zigeunergenre. De stroming werd weldra een - tegenwoordig nog steeds - zeer dynamische beweging, met meesters en scholen, die als flamenquismo bekend staat en een overvloedige literatuur op haar naam heeft. Andalucía exporteerde zijn klassiek geworden café flamenco naar Málaga, Madrid en andere Spaanse steden waar het in de jaren 1880 sommige Franse impressionisten heeft geboeid. Zo groot was het succes van die geëxalteerde zang- en danswijze dat zij binnendrong in de kerk: het Album Flamenco, samengesteld door 'Alejandro y su amigo Alberto' en ca. 1895 gedrukt en uitgegeven door het Jongensweeshuis van het H. Hart te Madrid, is feitelijk een verzameling godsdienstige liederen in flamencostijl.

Het aloude flamenco, onze nationale naam in het Kastiliaanse Woordenboek, heeft aldus - voor zover we weten, niet vóór de negentiende eeuw - een dubbelganger gekregen in de boven beschreven samenstellingen cante, cuadro, café flamenco. Het woord dekt een nieuw begrip; flamenco zegt tegenwoordig: de folklore - muziek, dans en zang - van de Andalusische gitanos. En de beoefenaars van dat flamencogenre heten: flamencos en flamencas.

Is er enig semantisch verband tussen flamenco 'vlaams' en flamenco 'genre gitano'?

Deze vraag werd reeds gesteld in 1881 door D.A. Machado in zijn 'Coleccion de cantes flamencos' te Sevilla uitgegeven. En zijn uitleg was als volgt.

De oorsprong van de benaming kent men in Spanje niet. De gitanos zelf weten niets over de herkomst van die naam.

Men heeft wel in Spanje onwetenschappelijk gezegd en geschreven dat de flamencos (= gitanos) zouden afstammen van Vlamingen, en namelijk van de talrijke Vlaamse zigeuners die onder Keizer Karel V naar Spanje zouden gekomen zijn. De benaming flamenco werd alsdan, als een term van misprijzen, toegepast op al de zigeuners van Spanje.

De talrijke Vlamingen die toenmaals het Hof van de Keizer vormden, werden in Spanje als indringers beschouwd: vandaar dan ook die ongunstige betekenis van flamenco in de zestiende eeuw.

Deze geleerde volksetymologie, door prof. Machado medegedeeld, staat niet alleen. Men vond er de volgende variante op.

Philips, de vader van Keizer Karel, die met Juana van Castilië gehuwd was, had een talrijk gevolg van Vlamingen naar Spanje meegebracht. Die Vlamingen echter, van nature lustige drinkebroers, verveelden zich danig te midden de sombere ridders van het Kastiliaanse hof. En zij liepen over naar de gitanos van Andalusië om er te dansen en te Batavieren. En lieten er hun faam.... en naam.

Prof. G.P. Kurath gaf in 1949 nog de volgende conjectuur ten beste: 'Flamenco betekent mogelijk de Spaanse soldaat die, uit Vlaanderen (de Nederlanden) teruggekeerd, als ontwortelde en vagebond op één lijn werd gesteld met de gitanos van Andalusië.' Hij voegt er echter aan toe dat de benaming even goed met flamingo (de vogel) kan samenhangen.

Hier volgt ten slotte de jongste uitleg door Prof. Santiago Montoto in 1952 uit Sevilla aan dhr. G.P. Baert medegedeeld.

'De gitanos worden, in Andalusië, flamencos genoemd. Deze naam werd hun gegeven uit sympathie en tevens uit scherts, omdat de gitanos juist zulk een contrast vormen met de blanke en blozende Vlamingen. Immers de Andalusiërs zijn geksheerders van aard. De naam flamenco werd naderhand overgedragen op de dans en de liederen van de gitanos. En daar hun liederen echt mooi zijn en hun vrouwen bevallig en zwierig, kreeg flamenco de betekenis: liefelijk, sympathiek, opgewekt en schitterend.'

De meesters van de etymologie hebben tot nu toe de behandeling van flamenco 'gitano' links laten liggen. Vercoullie raakt alleen, op een eerder romantische wijze, flamingo (de vogel) aan en schrijft (Etym. Wdb.): 'Flamingo: uit Sp. flamenco. eigenlijk Vlaming; de vogel komt van de Vlaamse Eilanden, d.z. de Azoren.' Deze uitleg houdt geen steek.

Flamenco als vogelnaam is, zoals fra. flamant, portug, fiamingo, ontleend aan het provencaals flamenc, dat zelf afgeleid is uit lat. flama 'vlam' met suffix van germaanse oorsprong - enc. Het piemont, fiamengh betekent: prachtig, heerlijk; het oudcatalaans flamenc: fris van gelaatskleur, blozend.

Men mag aanvaarden dat flamenco 'gitano', evenals flamenco als vogelnaam, van romaanse stam is en taalkundig niet verwant met het op germaans 'flaming > flameng' gevormde flamenco 'vlaming'. Gelijkkluidendheid met het Germaanse flamenco 'Vlaming' kan echter in zekere mate op de ontwikkeling van de betekenis van het romaanse flamenco 'gitano' hebben ingewerkt.

De lotgevallen van onze nationale naam in het germaanse taalgebied kunnen wellicht iets bijdragen om de semantische flamencopuzzel in Spanje te belichten.

In Duitse tongvallen is flämisch sedert de 17e eeuw vastgesteld met de betekenis: verdrietig, knorrig. De grote Weigand verstrekt daarover de volgende uitleg. De Franse invloed die zich sedert de 12e eeuw op de zeden, klederdracht en taal in Duitsland liet gelden, werd hoofdzakelijk bemiddeld door het half romaanse, half germaanse Vlaanderen.

Een fijn beschaafd mens werd derhalve als Vlaeminc bestempeld. De navolging van de Vlaamse zeden en taal drong ook tot de lagere standen door, waar de distinctie echter kwalijk uitviel en belachelijke vormen aannam. Vandaar dan de verdere ontwikkeling: flämisch ‘fijn beschaafd’ verviel tot de betekenis ‘grof pralend, aanstellerig’, waaruit de betekenis ‘verdrietig, knorrig’ ontstaan is.

Dichter bij de flamenco-ontwikkeling staat de bekende contaminatie van ‘Vlaanderen’ met de Duitse dialectische vormen flander, flanderl, flanderer, betekenend ‘lichtzinnig, ongestadig, vlinderachtig’ gezegd van een meisje. E. Van Cappel heeft vroeger in Biekorf (1909, 274) gewezen op de Duitse volksliedjes waarin Flandern, Flanderi in deze betekenis voorkomt:

Das Mädchen ist aus Flandern, es wandert vom einen zum andern.

Elders:

Mein Schatz, der ist aus Flander. Hat alle Tage en ander...

Dr. Max Grünbaum heeft verder gezocht om deze Duitse volksetymologie door een wetenschappelijke uitleg te vervangen. Flander, Flanderen beschouwt hij als woordvormen ontstaan uit ‘wallender’ = pelgrim. En namen van pelgrims, als b.v. de Sint-Jakobsbroeders (bedevaarders naar Compostela), hebben inderdaad dikwijls een ongunstige betekenis gekregen als: mensen die aan lager wal en van minder ‘goeden love’ waren.

Meer overtuigend was het besluit van E. Van Cappel, gesteund op de studie van B. Kahle, dat n.l. flandern, flanderi, in deze rijmpjes staan ‘alleen om het rijm’.

Het West-Vlaams biedt ten andere voorbeelden van zulke rijmen:

Hij slacht van Alexandere, alle acht dagen een andere.

Hij slacht van De Boever, hoe ouder hoe droever.

Hij slacht van Verbeke, de zondag lijkt in de weke.

Daarmede kunnen we ons, Vlamingen, troosten: wie in een liedje staat, staat er soms alleenlijk voor het rijm. En omgang met de lotgevallen van woorden en hun betekenis leert steeds opnieuw, zoals in ons flamenco-geval, dat men daarbij het ongerijmde en paradoxale niet altijd buiten beschouwing zal laten.

A. Viaene

Deel 1: De voorgeschiedenis

Vlaanderen

Op het einde van de vijftiende eeuw bestonden de Nederlanden uit een conglomeraat van kleine staatjes. De Nederlanden, ook wel de ‘Lage Landen’ genoemd, is de traditionele benaming van het gebied in West-Europa dat ongeveer overeenkomt met het historische geheel van de huidige Benelux, dus België, Nederland en Luxemburg en de Franse departementen Nord, Pas-de-Calais, het graafschap Artesië en Picardië ten noorden van de Somme. Vanaf de vijftiende eeuw kwamen een steeds groter aantal gewesten in dit gebied onder bestuur van de Bourgondische hertogen en kreeg het naast een geografische ook een politieke betekenis.

De Zuidelijke Nederlanden is de verzamelnaam voor de verschillende landsheerlijkheden uit de Habsburgse Nederlanden die onder het gezag van de Habsburgers bleven, nadat de opstandige zeven noordelijke provinciën zich in 1581 hadden afgescheiden. Omdat de Habsburgse landsheer vanaf 1556 tevens koning van Spanje was, werden de Zeventien Provinciën als geheel toen de Koninklijke of Spaanse Nederlanden genoemd. Maar na de afscheiding was die benaming nog enkel op de Zuidelijke Nederlanden van toepassing. Geografisch gezien kunnen, naast de gebieden onder bewind van de Habsburgers, ook het prinsbisdom Luik en andere kleinere territoria tot de Zuidelijke Nederlanden gerekend worden.

Het kerngebied bestond uit de graafschappen Vlaanderen, Holland, Zeeland en Henegouwen en het hertogdom Brabant met een bevolkingsdichtheid die één van de hoogste was van heel Europa en een verstedelijking die meer dan de helft van de bevolking in steden liet leven. Zo goed als alle grond was in cultuur gebracht om die bevolking van voedsel te voorzien.

Een landelijker uitzicht boden de hertogdommen Limburg en Luxemburg en de graafschappen Artesië en Namen, met Artesië als de belangrijkste graanleverancier.

Maar op politiek vlak was de eenheid ver te zoeken. Onder de eerste Bourgondische hertogen werden al serieuze pogingen ondernomen om lokale instanties te vervangen door meer centraal gerichte raden en gerechtshoven, maar die geleidelijke evolutie werd bruusk onderbroken toen Karel de Stoute tijdens het beleg van Nancy de dood vond en zijn plan om het hertogdom Bourgondië via Lotharingen met de Nederlanden te verbinden samen met hem sneuvelde.

Karel de Stoute had in de Nederlanden weinig tegenstand ondervonden voor die plannen, waarschijnlijk omdat er een stevige economie heerste en niemand reden had tot klagen. Een tevreden burger is een burger die alles goed vindt en niet klaagt en in de Nederlanden was men tevreden.

Maar de dood van Karel zou alles veranderen.

De Lage Landen (met Prinsbisdom Luik, Abdijvorstendom Stavelot-Malmedy en Hertogdom Bouillon) onder Spaans en Oostenrijks gezag, met in het donker en dik de scheidingslijn tussen Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden.

De Bourgondische Nederlanden waren ontstaan in 1384, toen hertog Filips de Stoute de graafschappen Vlaanderen en Artesië verwierf.

Filips de Stoute (1342-1404), een prins uit de Franse koninklijke dynastie van het Huis Valois, was ook hertog van Bourgondië. Filips was in 1369 in Gent gehuwd met Margaretha van Male, de enige dochter en erfgename van de Vlaamse graaf Lodewijk van Male, die op 30 januari 1384 overleed.

Vooraf de kleinzoon van Filips de Stoute, Filips de Goede (1396-1467) wist, na de moord op zijn vader Jan zonder Vrees in 1419, meerdere gewesten te verwerven, meestal op vreedzame manier door middel van huwelijk, erfenis of afkoop, zoals het graafschap Namen door aankoop van Jan IV van Brabant, de hertogdommen Brabant en Limburg na de dood van Filips van Saint-Pol door een besluit van de Staten van Brabant, de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen na afstand door Jacoba van Beieren, de heerlijkheid West-Friesland, verbonden aan het Graafschap Holland en het hertogdom Luxemburg na de dood van zijn kinderloze nicht Elisabeth van Görlitz

Filips de Goede verzekerde zich bovendien van de controle over de prinsbisdommen van Luik, Utrecht en Kamerijk. Daarom gaf humanist en historicus Justus Lipsius hem later het epitheton: 'Conditior Belgii' (stichter van België). Behalve Luik was zowat het hele huidige België onder één hoofd samengebracht. Het was nog niet één gemaakt, maar een personele unie (verschillende zelfstandige gebieden onder één persoon verenigd). Wat door Filips is bijeengebracht, is nadien niet meer gescheiden. De grenzen bleven tot aan de Franse Revolutie bestaan. In 1430 stichtte Filips de Goede de exclusieve Orde van het Gulden Vlies om daarmee zijn dynastie nog meer aanzien te verlenen.

Het Gulden Vlies

Ondanks veel regionaal verzet slaagde Filips de Goede er geleidelijk in om een centraal bestuur uit te bouwen. Daartoe richtte hij vooreerst, naar Frans voorbeeld, de hertogelijke hofraad op. Deze bestond uit hoge edelen en geestelijken die de hertog adviseerden over alle belangrijke staatszaken.

Ook fungeerde deze raad als hoogste hof van beroep voor alle Bourgondische gewesten.

Er bestond nog geen vast belastingsstelsel. Als de vorst geld nodig had deed hij een bede aan de vorstendommen. Daarvoor waren, als democratische vertegenwoordiging van onder uit, de Provinciale Staten samengesteld. Om deze belastingsinning te vergemakkelijken werden er uit de Provinciale Staten afgevaardigden verzameld in de overkoepelende Staten-Generaal, die bijeengeroepen werd als de vorst het wenste.

De weerstand van de gemeenten werd gebroken. Gent, Brugge en Luik legden zich niet neer bij het verlies van hun macht, maar werden neergeslagen.

Karel de Stoute (1433-1477) zette na 1467 de centralisatiepolitiek van zijn vader verder. Zo bracht hij de drie bestaande Rekenkamers - Rijsel, Brussel en Den Haag - samen in één enkele te Mechelen. De rechtsprekende bevoegdheid koppelde hij los van de Grote Raad en vertrouwde die toe aan het Parlement van Mechelen, later opnieuw de Grote Raad van Mechelen.

Het prinsbisdom Luik werd op bloedige wijze onderworpen. Het volk kwam er driemaal in opstand tegen de door Filips de Goede aangestelde prins-bisschop Lodewijk van Bourbon. De stedelijke militie, waaronder de 600 Franchimontezen, werden daarop afgeslacht en in de Maas gegooid en vele plaatsen in het prinsbisdom werden verwoest.

In 1471 richtte hij de Bourgondische Ordonnantiebenden op als staand leger ter ontlasting van zijn leenmannen. Twee jaar later mislukte een poging om van Bourgondië een zelfstandig koninkrijk te maken door een veto van de Duitse keizer Frederik III.

Het lange bestaan van de Bourgondische statenbond, samen in oorlog of in vrede, deed een soort samenhorigheidsgevoel ontstaan. Boven de Henegouwse, Brabantse en Hollandse vaderlandsliefde ontstond ook een Bourgondisch samenhorigheidsgevoel, dat later ook Nederlands of in het Latijn Belgisch genoemd werd.

De dood van Karel de Stoute in de slag bij Nancy gooide echter roet in het eten. Er ging een groot deel van het Franse bezit van de Bourgondiërs, waaronder het hertogdom zelf, verloren aan de Franse kroon. De enige erfgename van Karel was zijn dochter Maria van Bourgondië, die op 19 augustus 1477 trouwde met Maximiliaan I van Oostenrijk. Hierdoor kwamen de overgebleven Bourgondische gebieden onder de soevereiniteit van het Huis Habsburg en worden sindsdien de Habsburgse Nederlanden genoemd.

Maria van Bourgondië overleed in 1482 en werd opgevolgd door haar zoon Filips de Schone (1478-1506).

Omdat hij nog minderjarig was, trad zijn vader Maximiliaan I van Oostenrijk op als regent. Bij zijn meerderjarigverklaring in 1494 nam Filips zelf het bewind in handen. Filips de Schone en zijn zoon Karel V maakten nog geruime tijd aanspraak op het hertogdom en bleven daarom de titel hertog van Bourgondië voeren. De Franse koning wist Filips bij het Verdrag van Parijs van 1498 te dwingen afstand te doen van deze aanspraken en Karel V deed dat op zijn beurt bij de Damesvrede van Kamerijk van 1529.

Spanje

Aan het begin van de vijftiende eeuw was het Iberisch Schiereiland (Iberiërs is de naam voor de oudste Spaanse bewoners) verdeeld in vijf koninkrijken. Langs de kust van de Oceaan, in het westen, lag Portugal. Langs de kust van de Middellandse Zee lag het koninkrijk Aragón, dat Barcelona, Valencia, Mallorca, Sicilië en Napels verenigde. In het noorden, tot een stuk in Frankrijk lag het kleine Navarra. Het grootste deel werd ingenomen door het koninkrijk Castilla, behalve in het zuiden, waar de islamieten nog stand hielden in hun ‘taifa’ Granada.

Spanje in de vijftiende eeuw, vóór de verovering van Granada. De Canarische Eilanden zouden op het einde van de vijftiende eeuw bezet worden door het koninkrijk Castilla en vanaf hier zou ook Christoffel Columbus voor zijn reis naar de nieuwe wereld vertrekken.

Na de Ottomaanse veroveringen op de Balkan vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw, was Spanje nog het enige Europese land waar de Islam zich had weten te handhaven. De aanwezigheid van de Islam in Spanje begon al in 711 en het is duidelijk dat die aanwezigheid zijn sporen heeft nagelaten, die ook nu nog merkbaar zijn, niet alleen in de architectuur, maar ook op andere culturele gebieden en zelfs in de mentaliteit van het volk.

De 'Reconquista', een Spaans en Portugees woord voor herovering, was een periode van ongeveer 800 jaar in de middeleeuwen waarin enkele christelijke koninkrijken op het Iberisch Schiereiland erin slaagden om de moslims, de daar genoemde 'moros', van het schiereiland te onderwerpen.

In 711 stak de Berberse generaal Tarik ibn Zijad de Straat van Gibraltar over om in te grijpen bij een burgeroorlog onder de Visigoten. De Visigotische koning Roderik werd in hetzelfde jaar vermoord, waardoor het koninkrijk ophield te bestaan. In 718 was reeds het grootste gedeelte van het Iberisch Schiereiland in de handen van de moslims. In 722 behaalden de christenen hun eerste overwinning onder leiding van Don Pelayo in de Slag bij Covadonga, waardoor Asturias niet bezet werd. De islamitische opmars in Frankrijk werd gestopt door Karel Martel in de Slag bij Poitiers in 732.

Tussen 711 en 750 was Al-Andalus, zoals de Arabieren Spanje noemden, een deel van het kalifaat van de Omajjaden, met als hoofdstad Damascus. Nadat in het Midden-Oosten de Abbasiden de Omajjaden verslagen hadden en de heersende klasse verdreven, vluchtte het enig overgebleven lid van de Omajjaden-familie, Abd al-Rahman I, in 756 naar Spanje. Hij slaagde er snel in om de moslims daar te verenigen en maakte van Córdoba zijn hoofdstad. In 929 riep een opvolger, Abd al-Rahman III, zich uit tot kalief. Onder het kalifaat Córdoba kende Al-Andalus grote welvaart.

In het noorden van Spanje waren in de negende en tiende eeuw een aantal kleine staten ontstaan, elk met hun eigen koningen: Castilla, León, Aragón, Navarra, Portugal en Catalonia. Hier zou de Reconquista beginnen. Dit werd in het begin van de elfde eeuw vergemakkelijkt door het uiteenvallen van het kalifaat in zogenaamde taifa-rijkjes.

Deze verdeeldheid leidde tot meer macht van de christelijke troepen, die steeds heviger oprukten. Deze eerste periode is de meest heroïsche periode voor de christenen, en wordt het vaakst beschreven in ridderromans. Bekend is o.a. El Cid, de legendarische ridder Rodrigo Díaz de Vivar, die nu eens met de christenen, dan weer met de moslims meevocht, en uiteindelijk Valencia voor de christenen veroverde.

Het jaar 1085 was een belangrijk jaar in de herverovering, want toen slaagde de Kastiliaanse koning Alfonso VI er in om de oude Visigotische hoofdstad Toledo te veroveren. De Slag bij Las Navas de Tolosa (tussen Toledo en Córdoba) in 1212 was een zware nederlaag voor de moslims en een echte doorbraak voor de Reconquista. Córdoba werd in 1236 veroverd en Sevilla in 1248. In 1280 was praktisch het gehele schiereiland in christelijke handen. Alleen de taifa van Granada bleef onder islamitisch gezag.

In 1482 begon de veldtocht tegen Granada. Op 2 januari 1492 nam het katholieke koningspaar, Fernando II van Aragón en Isabel I van Castilla, de sleutels van de stad Granada in ontvangst van emir Abu Abdallah, bij de Spanjaarden bekend als Boabdil. Hiermee was de Reconquista eindelijk voltooid.

De titel 'Reyes Católicos', 'Katholieke Koningen' werd Fernando en Isabel toegekend door paus Alexander VI, als gevolg van de voltooiing van de Reconquista en omwille van hun inzet om het katholieke geloof als het ene ware geloof te handhaven in hun rijk. In het Spaans is een meervoud altijd mannelijk, maar in het Nederlands is het beter om te spreken van het Katholieke Koningspaar in plaats van de Katholieke Koningen.

Maar hun huwelijk had nog een ander gevolg: de twee grootste Spaanse koninkrijken, Castilla en Aragón, werden door dit huwelijk verenigd en zo ontstond het koninkrijk Spanje.

Toen Isabel op 22 april 1451 werd geboren, vermoedde nog niemand dat met die gebeurtenis de geschiedenis van Spanje een geheel andere wending zou nemen. Zij was de dochter van Juan de Tweede, koning van Castilla en zijn tweede vrouw, prinses Isabel van Portugal. Isabels halfbroer, Enrique IV, was de troonopvolger. Hij werd na de vroege dood van hun vader de koning van Castilla.

Het eerste huwelijk van deze jonge koning bleef kinderloos. Zijn tweede huwelijk bracht de, hoogstwaarschijnlijk onwettige, dochter Juana la Beltraneja voort. Voor Isabel werden destijds twee potentiële huwelijkskandidaten uitgezocht. Alfonso, de koning van Portugal moest het opnemen tegen kroonprins Fernando van Aragón. Isabel vond Alfonso te oud en kreeg haar zin. In 1469 trouwde zij met de jonge en knappe Fernando.

Na de dood van Isabels broer, Enrique IV was de adel van Castilla het oneens over de troonopvolging. De keuze tussen de waarschijnlijk onwettige Juana la Beltraneja, die intussen was getrouwd met koning Alfonso van Portugal, óf Isabel, kwam in feite neer op kiezen voor een grotere eenheid met Portugal of met Aragón.

Om de keuze te versnellen verklaarde Portugal, onder leiding van Isabels schoonzus en haar man koning Alfonso, het katholieke koningspaar de oorlog. Portugal verloor en Isabel werd gekroond tot koningin van Castilla.

In hetzelfde jaar werd Fernando, na de dood van zijn vader, koning van Aragón. Hiermee kwam het grootste deel van het schiereiland, behalve Portugal, Navarra en het koninkrijk Granada, onder hun bewind te vallen.

Na een turbulent leven gehad te hebben, stierf Isabel la Católica in 1504, waarna Fernando tot zijn dood in 1516 hun machtige rijk bleef besturen. Beide koningen liggen vorstelijk in marmer begraven in de koninklijke kapel naast de kathedraal van Granada.

Zo was de situatie op het einde van de vijftiende eeuw in Vlaanderen en Spanje, op het ogenblik dat beide landen een politieke eenheid gingen vormen en aan een uitgebreide culturele uitwisseling begonnen.

De lijkisten van koning Fernando en koningin Isabel, het Katholieke Koningspaar, in een speciale kapel naast de kathedraal van Granada.